Mütareke Dönemi Ordu Müfettişliklerinin Kurulması ve Müfettişlerin Faaliyetleri*

Establishment of the Army Inspectorates and the Activities of the Inspectors in the Armistice Period

İsmail EFE*

ORCID: 0000-0002-8958-6604

Makale Türü: Özgün Araştırma

Article Type: Original Research

Chicago:
Efe, İsmail. "Mütareke Dönemi Ordu Müfettişliklerinin Kurulması ve Müfettişlerin Faaliyetleri." *Tarihçi* 1, no. 1 (Ocak 2021): 53-78.

Özet

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra orduda yapılan modernleşmenin sonucu olarak 1909 yılında ilk kez 1., 2. ve 3. Ordu Umum Müfettişliği kuruldu. 1910 yılında yapılan çıkarılan ordu teşkilat nizamnamesi ile müfettişlik uygulaması mevcut bütün ordulara teşmil edildi. 1913 yılında uygulamaya geçirilen müfettişlik kurumu Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte uygulamadan kaldırıldı. Ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi yeni bir durum ortaya çıkarmış, Genelkurmay Başkanlığı mütareke şartları altında orduyu yeniden teşkilatlandırma çabası içine girmişti. Mütareke hükümlerine uygun olarak ordunun yeniden yapılandırılması kapsamında 30 Nisan 1919 tarihinde müfettişlik teşkilatı yeniden aktif hale getirilmesine karar verildi. 1., 2., ve 3. Ordu Müfettişliklerinin kurulmasından sonra da karar Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu (sonra 3. Ordu) Müfettişliğine, Cemal Paşa 2. Ordu Müfettişliğine, Fevzi Paşa 1. Ordu Müfettişliğine atandılar. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesi uzun süre devam eden tartışmaların merkezinde yer aldı. Gerçekten Mustafa Kemal Paşa diğerlerine tanınmayan olağanüstü yetkilerle mi Anadolu'ya gönderilmişti? Diğer müfettişlerin benzer yetkileri yok muydu?

Bu çalışma ordu müfettişliği kavramını ele alarak, müfettişliklerin oluşturulma sürecini tarihi bir zemine oturtmak ve Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilme sürecini tarihsel şartlarla bağdaştırarak ortaya koyma amacını taşımaktadır. Çalışmanın problematiği Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele hareketini başlatırken diğer müfettişlerin nasıl bir faaliyet içinde olduklarının belirlenmesidir. Bu nedenle makalede Mustafa Kemal Paşa ve diğer komutanların niçin

* Makale, *Orduda Islahat ve Ordu Müfettişlikleri 1908-1920* (Erciyes Üniversitesi, 2015) başlıklı tezden üretilmiştir.

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, email: efe5772@gmail.com.

müfettiş olarak seçildikleri tartışmalarına girilmeyerek yalnızca müfettişlerin faaliyet alanları incelenmeye tabi tutulmuştur. Makalenin oluşturulmasında başta Askeri Tarih Arşivi (ATASE) ve Osmanlı Arşivi olmak üzere gazeteler, hatıralar ve konu ile ilgili telif eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mütareke Dönemi, Ordu Müfettişlikleri, İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa

Abstract

As a result of the modernization made in the army after the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, the 1st, 2nd, and 3rd Army General Inspectorate was established for the first time in 1909. With the "army organization regulation" issued in 1910, the practice of of inspecting was extended to all existing armies. The inspectorate institution, which was put into practice in 1913, but it is abolished with the outbreak of the First World War. However, the Mudros Armistice, signed on October 30, 1918, created a new stiuation, and the Ottoman General Staff had an effort to reorganize the army under the conditions of the armistice. Within the scope of restructuring of the army in accordance with the provisions of the armistice, it was decided to reactive the inspection organization on April 30, 1919. After the establishment of the 1st, 2nd, 3rd Army Inspecorates, Mustafa Kemal Pasha was appointed as the inspector of the 9th Army (later the 3rd Army), Cemal Pasha as the inspector of the 2nd Army and Fevzi Pasha as the Inspector of the 1st Army. In particular, the sending of Mustafa Kemal Pasha to Anatolia as an army inspector was at the center of a long-running debate. Was really Mustafa Kemal Pasha sent to Anatolia with estraordinary powers not granted to the other inspectors? Did not the other inspectors have similar powers?

This study aims to put the establishment of inspectorates on a historical basis by taking the concept of the Army Inspectorate and to reveal the process of assigning Mustafa Kemal Pasha as Army Inspector depending on historical conditions. The problematic of the study is to determine the activities of the other inspectors when Mustafa Kemal Pasha started the War of Independence. For this reason, the discussion of why Mustafa Kemal Pasha or the other commanders were chosen as inspectors was not entered in the article, only the fields of activities of inspectors were examined. In the preparation of the article, newspapers, memoirs and works on this issue were used, especially the Military History Archive (ATASE) and the Ottoman Archive.

Keywords: Armistice Period, Army Inspectorates, Entente States, Istanbul Government, Mustafa Kemal Pasha, Cemal Pasha

Giriş

Osmanlı Devleti'nde müfettişlik uygulaması ilk defa XIX. Yüzyılın ikinci yarısında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gündeme geldi.[1] Ermeni ıslahatı konusunda Avrupalı devletlerin baskılarının önüne geçmek isteyen Sultan II. Abdülhamit, 27 Haziran 1895 tarihinde, bölgede düzenin sağlanması ve korunması için her türlü yetkiye haiz olarak Yaver-i Ekrem Müşir Ahmet Şâkir Paşa'yı "Anadolu Islahatı Umum Müfettişi" olarak tayin etti. Bu ilk uygulama 20 Ekim 1899 tarihine kadar devam etti.[2] İkinci uygulama ise 1902 sonbaharında Selanik Vilayetinin Serez Sancağına bağlı Cuma-i Bâlâ Kazasında başlayan Bulgar isyanı nedeniyle gündeme geldi.[3] 2 Aralık 1902'de "Vilayât-ı Selâse Müfettiş-i Umumiliği" kuruldu, 8 Aralık 1902'de Hüseyin Hilmi Paşa, Sultan II. Abdülhamit tarafından "Vilayât-ı Selâse Müfettiş-i Umumisi" olarak tayin edildi.[4] Hüseyin Hilmi Paşa'nın kendisine verilen yetkileri başarılı bir şekilde kullanarak bölgede yabancı güçlerin faaliyetlerine fırsat vermediği Umumi Müfettişli uygulamsı da 24 Temmuz 1908'de sona erdi.[5]

Anadolu ve Rumeli Umumi Müfettişliği gibi bölgesel uygulamalardan sonra, Mahmut Şevket Paşa'nın 31 Mart Vakası'na müdahale etmek üzere Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a girip şehrin mülki ve askeri yönetimini eline almasıyla müfettişliğin ilk defa orduya uygulanmasına karar verildi. Temel amaç ise ordunun yenileşme sürecini hızlandırarak daha modern ve eğitimli bir ordu yapılanmasını ortaya çıkarabilmekti. 18 Mayıs 1909 tarihli Padişah iradesi ile Mahmut Şevket Paşa, "1., 2. ve 3. Ordular Kıtaat-ı Muhtelife-i Askeriye Müfettiş-i Umumiliği'ne" tayin edildi.[6] Böylece Osmanlı ordusunda bulunmayan bu askeri makam, Mahmut Şevket Paşa'nın uygulaması ile ordu teşkilatına girmiş oldu. Yeni teşkil edilen bu Ordu Müfettişlikleri ile birlikte 1., 2. ve 3. Ordu-yı Hümayun Topçu Müfettişliği de kuruldu.[7] Bu ilk uygulamadan sonra Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti de ordu müfettişliği teşkilatını benimsedi.[8]

1910 yılında kabul edilen "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi" ile birkaç kolordu ve müstakil fırkadan bir "Ordu Müfettişliği" ihdasına karar verildi. "1910 Teşkilat Nizamnamesi" ile kabul edilen orduda müfettişlik teşkilatı, İttihat ve Terakki ile hükümet arasında yaşanan gerilim nedeniyle ancak 8 Şubat 1913 tarihinde uygulanmaya

---

[1] Ramazan Balcı, "Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı Islahiyye Layihasının Kosova'da Uygulanması." *Türkiyat Mecmuası*, no. 22, (Güz 2012): 28-29.

[2] Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa* (1838-1899), Yayına Haz. Muhittin Salih Eren (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), 54-60.

[3] Kaya Bayraktar, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)." *Bilig*, no. 69 (Bahar 2014): 15-16.

[4] Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamid Zamânı ve Şahsiyeti* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2008), 97-98; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* IV (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), 345.

[5]Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi* I, Kısım 2 (Ankara: TTK Yayınları, 1991), 59; Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş* I (İstanbul: Sabah Yayınları, 1997), 99.

[6] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Askeriye (İ. AS), Dosya (D): 83, Gömlek (G):1327, No: 35, 27 Rebiyülahir 1327 (18 Mayıs 1909).

[7] BOA, İ.AS, D: 84, G:1327, No:23, 10 Cemaziyülevvel 1327 (30 Mayıs 1909).

[8] Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)* (Ankara: TTK. Yayınları, 2001), 102.

konulabildi.[9] Yeni teşkilatta yer alan ordu müfettişleri, kolordu kumandanı mevkii ve yetkisine sahip olacak, sadece ordunun eğitim ve seferberlik hazırlıkları ile uğraşacaklardı. [10] I. Meşrutiyet döneminde müfettişlik anlayışı askeri alanda olduğu gibi idari alana da taşındı. Avrupalı devletlerin Ermeniler lehine ıslahatlar yapılması yönündeki baskılarını hafifletmek isteyen hükümet, 18 Haziran 1913 tarihinde "Vilayet İdare Kanunu"nda değişiğe gitti. Bu değişiklikle Osmanlı ülkesi çeşitli müfettişlik bölgelerine ayrıldı ve her bölgenin bir umumi müfettişin idaresine verilmesine karar verildi.[11] Bu müfettişler hem teşkilat yapısı ve hem de görev olarak askeri müfettişlerden tamamen farklı konumda bulunuyorlardı.

1. Mütareke Şartları Altında Ordunun Durumu

Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de ağır şartlar ihtiva eden Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak fiili çatışma durumunu sona erdirdi. Mütareke imzalandığı sırada hala savaş meydanlarında bulunan ordu, ağır kayıplar vermiş olmasına rağmen; hala 25 piyade tümeni, 4 kale komutanlığı ve 3 geçici piyade tümenine sahipti. Ayrıca Anadolu'yu ve Rusya'dan aldığı Kafkas vilayetlerinin çoğunu kontrolünde bulunduruyordu. Başkumandanlık Karargâhı ve 1. Ordu Komutanlığı İstanbul'da, 2. Ordu Adana'da, 3. Ordu İstanbul'da, 5. Ordu Gelibolu'da, 6. Ordu Musul'da, 7. Ordu Racu'da (İslâhiye'nin güneyinde), 8. Ordu İzmir'de, 9. Ordu Kars'ta, Kafkas İslam Ordusu Bakü'de, Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı Adana'da bulunuyordu. Bütün olumsuzluklara rağmen orduların kurmay heyeti ve komuta kademesi oldukça güçlüydü.[12] Mütarekenin imzalandığı tarihte Osmanlı ordusunun silâhaltında ve geri hizmetlerdeki mevcudu 400 bin civarındaydı. Ancak savaşın son yıllarında artış gösteren savaş kaçaklığı mütarekeden sonra daha da artınca, asker sayısı hızla düşmeye başladı.[13]

Mütarekenin 5. maddesi, hudutların muhafazası ve iç asayişin sağlanması için ihtiyaç duyulacak askeri kuvvettin dışındaki bütün Osmanlı askeri kuvvetinin terhisini öngörüyordu.[14] Mütareke şartlarını dikkate alan Harbiye Nezareti, 6 Kasım 1918, 28 Kasım ve 6 Ocak 1919 tarihlerinde yayınladığı üç farklı genelge ile 1300 (1884) ve daha sonra doğumlu askerlerin terhis edilmesini emretti. Emrin hemen uygulamaya konulması neticesinde 22 Ocak 1919 tarihi itibariyle

---

[9] *Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi.* (İstanbul: Matbaa-i Askeriyye, 1326), 2; BOA, Dahiliye İdari (DH. İD), D: 158, V: 2, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 3, No: 2779, 8 Şubat 1326/21 Şubat 1911; BOA, DH. İD, D: 158/2, Dahiliye Giden No: 6346, 13 Şubat 1326/26 Şubat 1911.

[10] ATASE, Birinci Dünya Harbi (BDH), Klasör (K): 1482, Dosya (D): 72, Fihrist (F): 135-001.

[11] *Düstur*, Tertib-i Sani V, 1 Teşrinisani 1328-31 Teşrinievvel 1329 (Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1332): 186-216; Takvim-i Vekayii (TV), 20 Haziran 1329/3 Temmuz 1913, No: 1511.

[12] Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013); Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* I (Ankara: TTK. Basımevi, 1993), 3; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (HTVD), no. 27, belge no: 698. (Ankara: E. U. Basımevi, Mart 1959).

[13] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* I (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), 218; HTVD, no. 27, belge no. 698.

[14] TV, 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918), No:3384, 1-3; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarihi Metinleri* I (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK. Basımevi, 1953), 520.

Osmanlı ordusundan toplam 10.000 subay ve 264.339 nefer terhis edilmiş oldu. Terhisler ve asker kaçakları nedeniyle asker mevcudu hızlı bir şekilde eridi. 25 Ocak 1919 tarihi itibariyle de ordunun tamamen terhis edildiği ancak muhtelif mevkilerde dağınık halde 50.000 kişilik bir kuvvet mevcudunun bulunduğu görülmektedir.[15]

Ordu Müfettişliklerinin Kurulması

Mütareke şartları altında orduyu yeniden teşkilatlandırma çalışmalarına girişen Osmanlı Genelkurmayı, her biri 3 tümenden oluşan 9 kolorduluk bir askeri güç teşkil etme çabası içine girdi. Genelkurmayın bu çabasına karşın Osmanlı Devleti'ni tamamen denetim altına almak isteyen İngiliz Generali Milne, Osmanlı ordusunun 1 piyade ve 1 süvari tümeninden oluşan, yardımcı kuvvetlerle mevcudu 100.000'i geçmeyecek, 3 kolorduluk bir orduya sahip olmasını istiyordu.[16] Osmanlı Genelkurmayı, mütareke hükümleri ordu sayısının artırılmasını mümkün kılmadığından, jandarma adı altında asker kaydetmeyi elde silahlı güç bulundurmak için bir yöntem olarak görüyordu. Bu düşünceden hareketle 16 Kasım 1918 tarihinde Umum Jandarma Kumandanlığı, bütün vilayet ve mutasarrıflıklardan, terhis nedeniyle boşalacak olan jandarma kadrolarının ikmali için gönüllü kaydına gayret edilmesini istedi.[17]

Mütareke şartları nedeniyle askerlerin terhis edilmesi ülkede asayiş sorununu da ortaya çıkardı. Hükümet memlekette asayişi temin ve tesis etmek amacıyla yeni birtakım tedbirler arayışına girişti. Meclis-i Vükela'nın 11 Aralık 1918'de yaptığı toplantıda, Osmanlı ülkesinin mülki olarak 10 bölgeye ayrılması ve her bölgeye bulundukları bölgede üst düzey askeri yetkililerle birlikte çalışacak Mülkiye Müfettişleri tayin edilmesi gündeme geldi. Hükümet bu uygulama ile dağılmaya yüz tutan siyasi otoritenin düzene sokulabileceğini düşünüyordu. Ancak uygulama aşamasına geçildiğinde, Mülkiye Müfettişleri ile ülkedeki asayişsizliğin giderilemeyeceği anlaşıldı. Bunun üzerine hükümet, Ordu Müfettişliklerini ihdas edip, Mülkiye Müfettişliklerinin yetkilerini genişleterek Ordu Müfettişliklerine devrederek sorunu çözebileceğini düşünmeye başladı.[18] Bu aynı zamanda İstanbul'da toplanmış olan üst rütbeli komutanların aktif vazifeye atanmaları için de bir fırsat olarak görülüyordu.

Ordu Müfettişliklerinin kurulması yönünde ilk resmi girişimi, Harbiye Nezareti'ne sunduğu gerekçeli raporla Fevzi Paşa yaptı. Fevzi Paşa'nın raporu, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nde tartışmalar neticesinde kabul edildi. 30 Nisan 1919'da Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın

---

[15] *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi* II (İstanbul: T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2013), 271, 278-279.
[16] Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* I, 218-220.
[17] BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (DH, ŞFR), D: 93, V: 174, Dahiliye Nezareti, Umum Jandarma Kumandanlığı, Şube:1, Kısım:1, Hususi No: 13714, 16 Teşrinisani 334 (16 Kasım 1918).
[18] E. Semih Yalçın & Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi* (Ankara: Berikan Yayınları, 2005), 188.

onayından geçen Ordu Müfettişliği teşkilatına geçilmesi kararı, aynı gün Padişah iradesinin alınmasıyla yürürlüğe girdi. Sadaret'ten, Dahiliye Nezareti'ne Ordu-yı Hümayun'un Memalik-i Şahane dâhilinde müfettişliklere taksimine karar verildiği bildirildi. Müfettişliklerin mıntıka ve vazifesini, mülki konulardaki ilişkilerini içeren Harbiye Nezareti tezkeresinin bir sureti ekte kendilerine gönderildi.[19]

Meclis-i Vükela tarafından onaylanan Harbiye Nezareti tezkeresine göre ordu, 3 ordu müfettişliği şeklinde düzenleniyordu. 13. Kolordu'nun doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlandığı teşkilat yapısında, diğer sekiz kolordu ise ordu müfettişlikleri teşkilatında yer alıyordu. Bu düzenleme ile 1. Ordu Müfettişliği; 1., 25. ve 14. kolordulardan oluşuyordu. 1. Ordu Müfettişliği mıntıkası ise bütün Rumeli ile Anadolu'dan Üsküdar, İzmit, Bolu livaları, Hüdavendigar Vilayeti ile Karasi ve Çanakkale Mutasarrıflığı ve ilaveten İzmir ve Afyonkarahisar hattının kuzeyindeki İzmir Vilayeti kısmını kapsıyordu. 2. Ordu Müfettişliği; 12., 17. ve 20. kolordulardan oluşuyordu. 2. Ordu Müfettişliği mıntıkası ise İzmir Vilayeti ile Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri müstakil mutasarrıflıkları, Konya, Ankara, Kastamonu vilayetleri ile İzmir Vilayetinde İzmir-Afyonkarahisar hattı hariç güney kısmı içine alacak şekilde planlanıyordu.[20] 9. Ordu (sonradan 3. Ordu) Müfettişliği; 15. ve 13. Kolordulardan oluşuyordu. Mıntıkası ise Sivas, Trabzon, Erzurum, Van vilayetleriyle Canik Mutasarrıflığını kapsıyordu. 13. Kolordu mıntıkası Bitlis, Diyarbakır, Mamuretilaziz vilayetleriyle Urfa, Maraş, Elbistan ve Antep Müstakil mutasarrıflıklarını içine alacak şekilde tespit ediliyordu.[21]

İzmir'in işgal edilmesi üzerine, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti 7 Haziran 1919 tarihinde 17. Kolordu'yu yeniden düzenledi. Bu düzenleme ile 7. Kolordu'nun 56. Fırkası 1. Ordu Müfettişliği mıntıkasında bulunan 14. Kolordu mevkiine verildi, 25. Fırkası da nezarete bağlandı. Nezarete bağlanan 25. Fırka, harekât ve asayiş yönünden 2. Ordu Müfettişliği 'ne tabi kılındı. Yapılan bu yeni düzenleme sonucunda, 2. Ordu Müfettişliği 12. ve 20. Kolordulardan oluştu.[22] İzmir'in hassas durumu nedeniyle kolordusundan ayrı düşmüş olan 56. Fırka, İzmir-Afyonkarahisar hattının üzerinde ve güneyinde bulunan kıtaata verildi. 67. Fırka karargâhının ve bir alayının Balıkesir'e nakledilmesine, 17. Kolordu Karargâhının Aydın'da kurulmasına, İzmir-Afyonkarahisar kuzeyindeki kıtaat ve mıntıkaya kumanda etmesine karar verildi.

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 7 Haziran 1919'da Dahiliye Nezareti'ne müfettişliklerin görev ve yetkilerini içeren talimatnameyi gönderdi. Dahiliye Nezareti de

[19] BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH-İ UM), Dosya (D): 22-3, Vesika (V): 64, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, Umûmî No: 343173, Hususi No: 761, 29 Mayıs 1335.
[20] ATASE, İstiklal Harbi (İSH), Klasör (K): 21, Gömlek (G): 26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07.06.335; BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, 29 Mayıs 1335.
[21] HTVD, no. 4, belge no: 74, (Ankara: E. U. Basımevi, Haziran 1953).
[22] ATASE, İSH, K: 21, G: 26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No: 3426, 07.06.1335.

talimatnameyi mutasarrıflıklara, vilayet ve müstakil livalara tebliğ etti.[23] İdare-i Umumiye Vilayet Müdüriyeti tarafından müfettişliklerin mıntıka, vazife ve mülki makamlarla temaslarına dair talimatname 17 Haziran'da Jandarma Umum Kumandanlığına gönderildi. Jandarma Umum Kumandanlığı da tezkereyi bütün jandarma kıtaatına tamim etti.[24] *Böylece müfettişliklerle ilgili ve ilişkili olacak bütün mülki ve askeri makamlara müfettişlerin görev ve yetkilerinin kapsamı tebliğ edilmiş oldu.* 15 Haziran tarihinde müfettişliklerin yeni numaralarıyla birlikte müfettişlik merkezleri de belirlendi. Buna göre henüz göreve başlamamış olan 1. Ordu Müfettişliğinin merkezi İstanbul olarak belirlendi. Bu müfettişliğin ne zaman vazifeye başlayacağının da ayrıca bildirileceği ifade edildi. 2. Ordu Müfettişliğinin merkezi Konya, 3. Ordu Müfettişliğinin merkezi ise Samsun olarak tespit edildi.[25]

Ordu Müfettişliklerinin Görev ve Yetkileri

Sadaret 'ten, Dahiliye Nezareti'ne Osmanlı ülkesi genelinde ordu müfettişliklerinin teşkil edildiği bilgisinin verildiği 29 Mayıs 1919 tarihinde, müfettişliklerin vazifelerini gösteren talimatname de ekte Dahiliye Nezareti'ne gönderildi.[26] Gönderilen talimatnamede, müfettişlikler ve kolorduların vazifesinin hem askeri hem de mülki olduğu ifade ediliyordu. Talimatnameye göre müfettişler, mıntıkalarında asayiş ve istikrarın sağlanmasından, asayişsizliğin sebeplerinin araştırılmasından sorumlu tutuluyordu. Ayrıca müfettişler, mıntıkalarında ötede beride dağınık halde bulunan silah ve cephaneyi biran evvel toplatarak, münasip depolara koydurmakla yükümlü kılınıyordu. Müfettişlerin vazifelerini ifa ederken verecekleri emir ve talimatlar mıntıkalarında bulunan vilayetler ve mutasarrıflıklar tarafından yerine getirilecekti. Müfettişlikler ve kolordular kendi bölgelerinde asayiş ve sair işler için doğrudan doğruya civarlarında bulunan kolordu ve müfettişlikler ile muhabere etme yetkisine sahipti. Müfettişliklerin emrinde bulunan kolordular, harekât ve asayiş konularında doğrudan doğruya müfettişliğe, muamelat, kuvve-i umumiye gibi bazı hususlarda eskiden olduğu gibi Harbiye Nezareti'ne bağlanıyordu. Fırka veya mıntıka kumandanlığı veya bir hususi vazifeye tayin edilecek zabitanın tayin ya da görevden alınmaları müfettişliğin muvafaktı ya da talebiyle olabilecekti. Uygulanması faydalı görülen hususlarda müfettişlerin verdiği talimatı kolordu kumandanları aynen tatbik edeceklerdi.[27]

---

[23] BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 1, No: 3427, 7 Haziran 1335; BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Evrak Müdüriyeti, No: 78346, 9 Haziran 1335; HTVD, S: 4, No: 74.
[24] BOA, DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, İdare-i Umûmîye Vilayet Müdüriyeti, No: 116/1, 18 Haziran 1335; *BOA,* DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, Dahiliye Nezareti, Umûm Jandarma Kumandanlığı No: 19423, 08.07.1335.
[25] ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07.06. 1335.
[26] BOA, DH-İ.UM, D: 22-3, V: 64, Babıâli, Sadaret-i Uzma, Umuru Mühimme Müdüriyeti, Umûmî No: 343173, Hususi No: 761, 29 Mayıs 335.
[27] BOA, DH-İ.UM, D: 22-3, V: 64, 18 Şevval 1337 (17 Temmuz 1919).

Müfettişlerin görev yapacakları alan ile yetki ve görevleri değerlendirildiğinde her üç müfettişin de aynı yetkilerle donatıldığı görülmektedir. Bu nedenle yalnızca Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilerle donatılarak Anadolu'ya gönderildiğine yönelik popüler tarih yazarlarının ortaya attığı görüşler tamamen yanlıştır. 1. ve 2. Ordu Müfettişliklerinin görev alanı Batı, Güneybatı ve Kuzeybatı Anadolu'dur. Mustafa Kemal Paşa'nın görev alanı ise bunun tam çaprazı bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla diğer müfettişliklerden daha geniş bir alana emir verme yetkisine sahip olmadığı, Anadolu coğrafyasının müfettişliklere bağlı kolorduların konumuna göre belirlendiği görülmektedir. Görevleri kapsamında hem mülki hem de askeri görevlilere emir verebilme yetkisine sahip olan her üç müfettişin de kendilerine verilen yetkileri kullanma ya da kullanabilme özelliği onların görevlerini icra etme yöntemleriyle ilgili olmalıdır. Her üç müfettişin de görevlendirildikten sonra nasıl bir icra sürecine girdikleri, görevlerini nasıl ifa ettiklerini ortaya koymak aynı zamanda üç müfettişin işgal durumuna nasıl tepki verdiklerini de ortaya çıkarmak anlamına gelecektir. Bu açıdan çalışmanın temel problematiği bu icra farklılığını ortaya koyabilmektir.

2. Ordu Müfettişlikleri ve Müfettişlerin Faaliyetleri

Fevzi Paşa'nın 1. Ordu Müfettişliği ve Müfettişlikteki Faaliyetleri

Ferik Fevzi Paşa (Çakmak)[28], 24 Kasım 1919 tarihinde Cevat Paşa'nın yerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne tayin edildi.[29] Fevzi Paşa, İzmir'i işgal etmek üzere 14 Mayıs 1919'da İngiliz, Fransız ve Yunan gemilerinden oluşan donanmadan yapılacak olan her türlü işgal girişimine ateşle karşı konulmasını beyan ve tebliğ etti. Ayrıca, Amiral Calthorpe'un mütareke hükümlerine göre, İzmir'e çıkarak Kadifekale'yi elinde tutma isteğine de karşı çıktı. Fevzi Paşa'nın bu kararlı ve tavizsiz tutumunu öğrenen İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti'ne baskı yaparak, Paşa'yı 14 Mayıs 1919'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti görevinden aldırdılar.[30] Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti görevinden alınan Fevzi Paşa, aynı gün 1. Ordu Müfettişliği'ne atandı.[31] Fevzi Paşa'nın tayin edildiği 1. Ordu Müfettişliği; 1., 25. ve 14. kolordulardan oluşuyordu. Müfettişlik mıntıkası ise bütün Rumeli ile Anadolu'dan Üsküdar, İzmit, Bolu livaları, Hüdavendiğar Vilayeti ile Karasi ve Çanakkale

---

[28] 1876 yılında İstanbul'da doğan Fevzi Paşa 1893'te Kuleli Askerî Lisesini, 1896 yılında ise Harp Okulu'nu bitirdi. Mekteb-i Erkan-ı Harbiye'yi 1898'de tamamlayarak kurmay yüzbaşı oldu. Erkan-ı Harbiye 4. Şube'deki görevinden sonra 1899'da 3. Ordu'ya bağlı Metroviçe'deki 18. Fırka'nın kurmay heyetinde görevlendirildi. 1907'de miralaylığa (albay) yükseldikten sonra 35. Fırka Komutanı ve Taşlıca Mutasarrıfı olarak görev yaptı. 1910 yılında Kosova Kolordusu Kurmay Başkanı olarak atandı ve Arnavutluk'taki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. 1911'de Vardar Ordusu Kurmay Başkanı oldu. Balkan Savaşı (1912-1913) başladıktan sonra sırasıyla 21. Yakova Fırka Komutan Vekili, Kosova Kuvva-yı Umumiye Kurmay Başkanı ve Vardar Ordusu 1. Şube Müdürü olarak atandı. 1913 yılında 5. Kolordu Komutanı olarak görev yaptı. 1915'te rütbesi mirlivalığa, 1919 yılında da ferikliğe yükseltildi. Fevzi Paşa'nın hayatı ile ilgili detaylar için bkz. Veli Yılmaz, *Fevzi Çakmak* (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2006).

[29] TV, 26 Kanunıevvel 1334 (26 Kasım 1919), No: 3429.

[30] Fevzi Çakmak, *Hürriyet Gazetesi*, 17 Nisan 1975; Hayrullah Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)* (Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, Genel Kurmay Basım Evi, 1997), 27-28.

[31] TV, 15 Mayıs 1335, No: 3549.

Mutasarrıflığı ve ilaveten İzmir ve Afyonkarahisar hattının kuzeyinde kalan İzmir Vilayeti kısmını içine alıyordu.[32]

5 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nden 1. Ordu Müfettişliği'ne gönderilen yazıda, Meclisi Vükela tarafından kabul edilen talimat gereğince mümkün olduğunca seri bir şekilde müfettişliklerin vazifeye başlamalarının elzem olduğu bildirildi. Ayrıca, 1. Ordu Müfettişliği maiyetinde bulunan kolordu ve vilayetlere lazım gelen emrin verilebilmesi için, vazifeye hangi tarihten itibaren başlayabileceklerini Harbiye Nezareti'ne bildirmeleri istendi. 15 Haziran 1919 tarihinde ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 1. Ordu Müfettişliği merkezinin İstanbul olduğunu açıkladı. Ancak, müfettişliğin henüz vazifesine başlamadığı, ne zaman vazifeye başlayacağının ise daha sonra bildirileceği ifade edildi.[33]

22 Temmuz 1919 tarihine gelindiğinde 1. Ordu Müfettişliği mıntıkası ve bağlı birlikleri yeniden düzenlendi. Bu düzenlemeye göre, 1. Ordu Müfettişliği; 1. Kolordu; Çatalca Müstakil Mutasarrıflığı ile Silivri (dâhil), Çorlu (hariç), Muratlı (hariç), Lüleburgaz (dâhil), Hayrabolu (dâhil), Malkara (hariç), Keşan (dâhil) Enez hattı kuzeyindeki Edirne Vilayetinin kısımlarını kapsıyordu. 14. Kolordu; Çanakkale, Karasi Mutasarrıflıkları ile Bursa Vilayeti ve İzmir Afyonkarahisar hattının şimalindeki aksamı ve 1. Kolordu'da diğer Aydın hattının Güney Rumeli parçasını ihtiva ediyordu. 25. Kolordu; İstanbul Vilayeti, Çatalca Müstakil Mutasarrıflığı, Üsküdar, İzmit ve Bolu livalarını içine alıyordu.[34] 22 Temmuz'da yapılan bu düzenlemeden kısa bir süre sonra ordu müfettişliği uygulamasına son verildi. 16 Ağustos 1919 tarih ve 544 Numaralı Tezkere ile 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişliklerinin kaldırıldığı bütün birliklere tebliğ edildi.[35] Aynı gün 1. Ordu Müfettişi Fevzi Paşa'ya ve 25. Kolordu Kumandanlığına da ilga kararına dair tezkere sureti gönderildi.[36] Böylece çare olarak görülüp uygulamaya konulan Ordu Müfettişliği teşkilatına son verilmiş ve Fevzi Paşa'nın da ordu müfettişliği görevi sona ermiş oldu.

İstanbul'da bulunduğu sırada hem Erkân-ı Harbiye Reisi olarak hem de Harbiye Nazırı olarak Anadolu'daki milli hareketin insan, silah cephane ve parasal olarak desteklenmesi hususunda önemli hizmetleri olmuştur. Ancak görevden alınarak 1. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesinden sonra müfettişlik bölgesinin büyük oranda İstanbul dahilinde bulunması,

---

32 ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07. 06. 335; BOA, DH-İ UM, D:22-3, V:64, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, 29 Mayıs 1335.

33 HTVD, no. 4, belge no:76; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* I, 323; ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No: 3426, 07.06.1335.

34 ATASE, İSH, K:25, G:109AB, 109AC, 09.06.335; ATASE, İSH, K:25, G:111, 22.07. 335.

35 BOA, DH. KMS, D:55-1, G:10, B: 2, Harbiye Nazırı, 16 Ağustos 335; ATASE, İSH, D: 24, G: 110AG, Harbiye Nezareti, 16 Ağustos 335.

36 ATASE, İSH, K: 24, G:110AH, Harbiye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 16 Ağustos 335.

işgalci güçlerin bölgedeki etkinliği gibi nedenlerle hiçbir faaliyette bulunamamıştır. 1. Ordu Müfettişliği kağıt üzerinde icari olmayan bir makam olarak kalmıştır.

Cemal Paşa'nın 2. Ordu Müfettişliği ve Müfettişlikteki Faaliyetleri

22 Ocak 1919'da 2. Ordu Komutanlığına atanmış olan Cemal Paşa (Mersinli)[37], 30 Nisan 1919'da müfettişlik teşkilatına geçilmesi karar verilince, 2. Ordu Müfettişi olarak görevlendirildi.[38] Merkezi Konya olan 2. Ordu Müfettişliği, 12, 17 ve 20. kolordulardan oluşuyordu. Müfettişlik mıntıkası ise İzmir Vilayetiyle Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri müstakil mutasarrıflıkları, Konya, Ankara, Kastamonu vilayetleri ile İzmir Vilayetinde İzmir-Afyonkarahisar hattı hariç güney kısmı içine alacak şekilde planlanmıştı.[39]

Müfettişlik görevine tayin edilen Cemal Paşa, görev bölgesinde yaptığı denetleme ve inceleme gezileri sayesinde, bölgesinde bulunan askerin ve halkın durumunu yakından görme imkanı buldu. Bölgedeki tehlikeyi gören Cemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne İtalyan askeri güçlerinin Antalya'ya yerleşmesinin önlenmesi amacıyla Antalya ve havalisine bölge halkını harekete geçirebilecek güçlü idari amirlerin gönderilmesi öneresinde bulundu.[40] Hükümetle sürekli irtibat halinde olan Cemal Paşa'ya Harbiye Nezareti'nden 27 Nisan 1919'da, İtalyan taburunun Konya'ya gelmesinin protesto edilmesi ve İtalyanlara hiçbir şekilde yardım edilmemesi emredildi. Cemal Paşa, 10 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne biri binbaşı, diğeri yüzbaşı olmak üzere yedi İtalyan erinin Beyşehir'e geldiğini, İtalyanların kendisine Türk ve İtalyan jandarmasının birlikte çalışacağını söylediklerini, bu konu hakkında gerekli bilginin kendisine verilmesini istedi. Cemal Paşa, Konya ve havalisinde bulunan İtalyan askeri kuvvetleri ile aralarında çıkan sorunlara çare ararken, sürekli İstanbul'a görüş sorma yolunu tercih etti.[41]

Cemal Paşa, İzmir'in işgal edilmesinden sonra, 1 Haziran 1919'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne çektiği telgrafta hukuksuz bir şekilde genişleyen işgal girişimlerine karşı direneceğini bildirdi.[42] İzmir'in işgal edilmesi üzerine 2. Ordu Müfettişliği bölgesinde yer alan 17.

---

[37] Cemal Paşa 1875 yılında Mersin'de doğdu. Bu nedenle Mersinli Cemal Paşa olarak anılır. Harp Okulu ve Mekteb-i Erkan-ı Harbiye'yi bitirdikten sonra 1898'de kurmay yüzbaşı oldu. 1900 yılında Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) rütbesine yükseldikten sonra Trakya demiryolları ve istasyonları müfettişliğine getirildi. 1908 yılında albay olup Harbiye'de öğretmen olarak görev yapmaya başladı. Balkan Savaşı başladıktan sonra 42. Fırka ve 10. Fırka komutanlıklarını yaptı. 1913'te 1. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı, 1914'te Edirne Müstahkem Mevki Komutanı Yardımcılığına atandı. Aynı yıl mirliva rütbesini aldı. Birinci Kanal Seferi'ne katılan 8. Kolordunun komutanlığını yaptı. 1918 yılında 4. Ordu Komutanlığına atandı. Şeria Nehri'nin doğusunu müdafaa etme etti. 1918 yılında ferikliğe yükseltildi. Cemal Paşa ile ilgili detaylı bilgiler için bkz. Dursun Gök, "Mersinli Cemal Paşa." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12, no. 34 (Mart 1996): 125-149.

[38] BOA, DH-İ UM, D:22-3, V:64, Bab-ı Ali Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, Umûmî No:343173, Hususi No:761, 29 Mayıs 1335; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* I, 105.

[39] ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07. 06. 335; BOA, DH-İ UM, D:22-3, V:64, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Müdüriyeti, 29 Mayıs 1335.

[40] Gök, "Mersinli Cemal Paşa", 125-149.

[41] HTVD, no. 39, (Ankara: EU Basımevi, 1962): belge no: 926-927; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* I, 215.

[42] HTVD, no. 36, (Ankara: EU Basımevi, 1961): belge no: 891.

Kolordu, 7 Haziran 1919 tarihinde kaldırıldı.[43] 15 Haziran'da Ordu Müfettişlikleri talimatında yapılan düzenleme ile 12., 17. ve 20. Kolordulardan oluşan 2. Ordu Müfettişlik mıntıkası genişletildi.[44] Teftiş mıntıkası genişleyen Cemal Paşa, bu bölgelerde ahaliyi işgal kuvvetlerine karşı teşkilatlandırmak için harekete geçti.[45] Cemal Paşa, 19 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda; 13 Haziran'da bir general kumandasında iki piyade alayı ve bir batarya toptan ibaret olan İtalyan kuvvetlerinin Antalya'ya çıktığını, çıkartma işinin 15 Haziran'a kadar devam ettiğini bildirdi. Ortada hiçbir sebep yokken Antalya'ya kuvvet ihracının işgal hazırlığından başka bir anlam taşımadığını söyledi.

20 Haziran'da Afyon'da bulunan 23. Tümen Kumandanına, İtalyanların Isparta ve Burdur'a ilerlemesine mani olmak istediğini bildiren 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, bölge halkının, eşrafın, köylülerin ve mahalli hükümetin bu konudaki düşüncesinin ne olduğunu sordu. Ayrıca, 23. Tümen Kumandanına ciddi bir mukavemet için derhal milis teşkilatının yapılması emrini veren Cemal Paşa, icap ederse Karaman'dan bir alay ve Beyşehir'den bir bölük süvari gönderebileceğini bildirdi.[46] Aynı gün Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, gerekli teşebbüslerde bulunulmaması halinde, Antalya'ya çıkan kuvvetlerin Konya'ya doğru işgali genişleteceklerini düşündüğünü ve öncelikli olarak bu havali halkının protesto faaliyetlerinde bulunmaları için gerekli yerlere yazıldığı bilgisini verdi.[47] Cemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta da İtalyanların Isparta ve Burdur'a karşı yapacakları ileri harekâtı durdurmak için havalide giriştiği milis teşkilatlanması girişimlerinin mahalli idareciler tarafından engellendiğini bildirdi. Cemal Paşa'nın telgrafına bir gün sonra 21 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nden verilen cevapta; İtalyan işgaline karşı mitingler ve protestolar yapılabileceği, ancak milis teşkilatı ve fiilen mukavemet girişiminde bulunulmaması istendi. Nezaretin talebinin aksine hareket eden 2. Ordu Müfettişi, Isparta ve Burdur havalisindeki mülki ve askeri idarecilere bir genelge göndererek, İtalyanların bölgeye dair planları hakkında uyarılarda bulundu. Mülki ve askeri idarecilere, İtalyan askerlerinin silah satmalarından faydalanarak silah satın alınmalarını, satın alınan silahların da bedellerinin müfettişlik tarafından ödeneceğini bildirdi.[48]

2. Ordu Müfettişliğinin uyarıları ve bölgede bulunan vatansever aydınların öncülüğünde, 20 Haziran 1919'da Ispartalıların büyük bir katılımla hükümet meydanında yaptıkları mitingde, Isparta'nın hep birlikte savunulacağına dair yemin edildi. Yine Ispart ileri gelenleri bir beyanname

---

[43] ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426, 07.06.1335.

[44] 2. Ordu Müfettişliği teftiş mıntıkası: İzmir, Konya, Ankara ve Kastamonu Vilayetleri, Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri Müstakil Mutasarrıflıkları, içine alıyordu (HTVD, no. 4, (Ankara: EU Basımevi, 1953): belge no:74.

[45] HTVD, no. 6, (Ankara: EU Basımevi, 1953): belge no: 124.

[46] ATASE, İSH, K:17, G: 89, 2. Ordu Müfettişliğinden, belge no: 21, 20.06.335; *HTVD,* no. 6, belge no: 127.

[47] ATASE, İSH, K:17, G: 89, 89A, 2. Ordu Müfettişliğinden, belge no: 21, 20.06.335.

[48] HTVD, no. 6, belge no: 128-129; HTVD, no. 39, belge no: 941.

hazırlayarak Isparta mücahitleri namına Reis Tahir Paşa Oğlu Hafız İbrahim Bey imzasıyla 21 Haziran'da Konya Valisi Cemal Bey ve 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya (Mersinli) telgrafla gönderildi. Bu beyannamede Yunan işgaline uğrayan bölgelerde yaşayan Türklerin yardımına koşmanın vatanını seven her Türk'e farz olduğu ifade edilerek eli silah tutan herkes vatan savunmasına davet ediliyordu.[49] Milli harekete karşı olan Konya Valisi telgrafı alır almaz Isparta Mutasarrıfı Talat Bey ile yazışarak imza sahibini sorguya çekmesini ve bu şahsı derhal İstanbul sıkıyönetimine göndermesini istedi.[50] Ispartalıların milli teşebbüsüne kayıtsız kalmayan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, aldığı telgrafı 21 Haziran günü Harbiye Nezareti'ne gönderdi. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ve İkinci Reis Diyarbakırlı Kazım Paşa, Cemal Paşa'nın telgrafını aralarında müzakere ettikten sonra aynı gün cevap verdiler. Verdikleri cevapta; İtalyan işgaline karşı isteksizlik gösterilmesi, gerekli görülürse protesto ve mitinglerin yapılabileceği, ancak milis teşkilatı ve fiilen mukavemet gibi kararlarda acele edilmemesinin münasip olacağı bildirildi. İlerleyen günler 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'yı haklı çıkardı. Bölgedeki İtalyan askerlerinin sayısı gün geçtikçe arttı ve İtalyanlar kendileri açısından önemli gördükleri yerleri işgal ettiler.[51]

Bir taraftan İstanbul'la irtibatını devam ettiren 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, diğer taraftan da Mustafa Kemal Paşa ile görüşüyordu. Amasya'da Mustafa Kemal, Rauf ve Ali Fuat paşalar tarafından hazırlanan genelge, 21 Haziran'da Konya'da bulunan Cemal Paşa tarafından da onaylandı. Cemal Paşa, bu hareketiyle Milli Mücadelenin en önemli belgesine onay veren isimlerden biri olurken işgal güçlerinin de dikkatini çekmeye başladı.[52] Daha 17 Haziran 1919 tarihinde İngiltere'nin Karadeniz Orduları Başkumandanı General Milne, Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek Anadolu'da işgallere karşı milli teşkilatlar meydana getiren Mustafa Kemal ve Cemal paşaların geri çağrılmasını istedi. Fakat hükümet tarafından bu istek kabul edilmedi.[53] Cemal Paşa, müfettişlik bölgesinde milli kuvvet meydana getirmek için 1311/1895 ile 1316/1890 arası doğumluları silâhaltına alamaya başlayınca, bu faaliyetleri Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'e bildirildi. Bu tür girişimler hükümet üzerinde baskıları artırdığından Ali Kemal Bey, 26 Haziran 1919'da ilgili makamlara, bu tarz hareketlere izin verilmemesini isteyen bir genelge yayınladı.[54] 17 Haziran'daki

[49] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* I (İstanbul: MEB. Yayınları, 1991), 213.
[50] Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş* VII (İstanbul: Sabah Yayınları, 1997), 35.
[51] HTVD*,* no. 6, belge no: 125; Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş* VII, 36; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* I, 214.
[52] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* I, 335, 341.
[53] Tevfik Bıyıkoğlu, *Atatürk Anadolu'da* I (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1959), 13.
[54] Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları* I (İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953), 79.

isteği kabul edilmeyen General Milne, 30 Haziran 1919 tarihinde bu sefer Harbiye Nezareti'ne bir nota vererek, Mustafa Kemal ve Cemal paşaların derhal İstanbul'a çağırılmalarını istedi.[55]

Anadolu'da milli teşekküllerin güçlenmeye başlamasının arkasında ordu müfettişlerinin olduğunu düşünen İngilizlerin hükümet üzerindeki baskıları giderek artmaya başladı. 2 Temmuz 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Hariciye Nazırı'ndan Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılmalarını ve kanun dışı ilan edilmelerini istedi. Hariciye Nazırı 3 Temmuz'da Sadaret makamına, Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın zararlı faaliyetler içinde bulunduklarından İstanbul'a çağrılmalarının uygun olacağı görüşünde olduğunu arz etti.[56] 1 Temmuz 1919 tarihinden itibaren 10 gün izin almış olan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, bu sırada İstanbul'da bulunuyordu. Hükümet, baskılar nedeniyle kendisini 2 Temmuz'da İstanbul'da alıkoydu.[57] 24 Temmuz 1919 tarih ve 1053 numaralı irade-i seniyye ile 2. Ordu Müfettişliğine Cemal Paşa'nın yerine Mekteb-i Askeriye Müfettiş-i Umumi'si Ferik Esat Paşa tayin edildi. 2. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa da Mekteb-i Askeri Müfettiş-i Umumiliği'ne atandı.[58] Bu görev değişimi ile 2. Ordu Müfettişliğini kontrol altına almak isteyen hükümet milli teşkilatların güçlenmesinin de önüne geçmiş oldu.

Cemal Paşa'nın 2. Ordu Müfettişi olarak yaptığı faaliyetler işgale karşı halkın bilinçlendirilmesi veya milli teşkilatların kurulmasını destekleyeme yönelik oldu. Ancak temmuz başında görevini bırakarak İstanbul'a dönmüştü. Konya'da Cemal Paşa'ya vekalet eden 12. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği bilgiye göre; "Cemal Paşa ailesi ve bazı şahıslarla görüşmek üzere kendi isteği ile İstanbul'a gitmişti".[59] Kısa sürede Anadolu'dan ayrılması Cemal Paşa'nın organize edilmiş bir mücadele anlayışının parçası olmadığını göstermektedir. Nitekim onun birkaç ay içerisinde İstanbul'a geri dönmesi Mustafa Kemal Paşa'yı hayal kırıklığına uğratmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu hayal kırıklığını Nutuk'ta şu şekilde belirtmiştir:

"Cemal Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rza Paşa Kabinesinde Harbiye Nazırı göreceğiz. Maatteessüf, bu vaziyetin şahidi olan ve kendisine kuvvetlerinin yanından ayrılmaması tavsiye olunan Selahattin Beyin de bir müddet sonra İstanbul'a gittiğini haber aldık. Cemal Paşa'nın gösterdiği bu suimisal üzerine 7 Temmuz 1919 tarihinde, şu umumi tebligatta bulundum".[60]

---

[55] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,* çev. Cemal Köprülü (Ankara: TTK. Basımevi, 1991), 133-134; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* I, 354.
[56] *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922),* Proje Yöneticisi: Yusuf Sarınay (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003), 33-35
[57] Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* I, 466.
[58] BOA, DUİT, D:159, G: 8, B: 2, Harbiye Nezareti, Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti, No: 1053, 24 Temmuz 1335; *TV,* 28 Temmuz 1335, No: 3608.
[59] Konya'da 12 Kolordu Kumandanı Selahattin Bey ile yapılan yazışma için bkz. M. Kemal Atatürk, *Nutuk* III (İstanbul: MEB Yayınları, 2000), 920-922.
[60] M. Kemal Atatürk, *Nutuk* I (İstanbul: MEB. Yayınları, 2000), 49-50.

1.Ordu Müfettişi Fevzi Paşa, görev yeri İstanbul'da bulunduğu için hareketsiz kalmış, 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa ise kısa sürede Konya'dan İstanbul'a dönerek faaliyetlerine son vermişti. Geriye 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa kalmıştı. Onun çalışmaları ve izlediği yol ise Milli Mücadele'nin nasıl şekilleneceğini belirlemişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu (Sonradan 3. Ordu) Müfettişliği[61] ve Müfettişlikteki Faaliyetleri

İngilizler, hükümete Karadeniz Bölgesi'nde asayiş ve sükunu sağlayamaması halinde bölgeyi işgal edecekleri tehdidini içeren bir nota verdi.[62] Bu nota üzerine hükümet hem Karadeniz'de hem de Anadolu'nun diğer yerlerinde halkın durumunu tespit ederek teslim edilmemiş silahları toplama sürecini takip edecek görevliler bulma çabasına girdi. Bu çabanın bir sonucu olarak müfettişliklerin kurulması ve müfettiş atamaları yapıldı. Fevzi ve Cemal paşaların müfettiş olarak atanması tartışma konusu olmazken, hatta müfettiş olarak adları dahi çoğunlukla görmezden gelinirken, Mustafa Kemal Paşa'nın müfettiş olarak atanması günümüze kadar gelen bir tartışmanın konusu olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsızlık savaşının en önemli ismi olması bu tartışmanın kaynağını oluşturmaktadır. Çalışmanın temel problematiği Mustafa Kemal Paşa'nın niçin ve nasıl müfettiş seçildiği değildir. Ancak niçin müfettiş seçildiği; Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki Partisi içerisinde yer almadığı, hatta Birinci Dünya Savaşı süresince İttihatçılarla çekişme içinde bulunduğu göz önünde tutulursa rahatlıkla anlaşılabilir. Kaldı ki mütarekeden sonraki süreçte yapılan bütün atamalarda görevlilerin İttihatçılıkla ilişkili isimler olmamasına özel bir önem verilmiştir. Küçük de olsa bir ilişkisi bulunanlar Sultan Vahideddin tarafından "bulaşık" diye tanımlanmıştır.[63] Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığın dışında bir isim olması ona büyük avantaj sağlamıştır. Müfettiş olarak atanma sürecinde ise onu tavsiye eden isimler ve ilişkileri dikkat çekmektedir. Mustafa Kemal Paşa, öğrencilik yıllarından beri Ali Fuat Paşa ile yakın bir dostluk kurmuştu. Bu yakınlık nedeniyle Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa tarafından da sevilen ve değer verilen bir konumda bulunuyordu. Bu yakınlığı önemli kılan husus müfettişlik atamasının yapılacağı 1919 yılı nisan ayında Dahiliye Nazırı'nın Mehmet Ali Bey olmasıdır. İsmail Fazıl Paşa'nın büyük oğlu Mehmet Ali (Cebesoy), Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in kızı ile evlidir. Yani İsmail Fazıl Paşa ile Mehmet Ali Bey akrabadır. Mustafa Kemal Paşa, görevlendirme yapılmadan önce İsmail Fazıl Paşa'yı ziyarete gittiğinde Mehmet Ali Bey ile birkaç kez karşılaşmıştı. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri olan Cevat Abbas da eşi üzerinden Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile

[61] 15 Haziran 1919 tarihinde müfettişliklere yeni numaralar verilince, 9. Ordu Müfettişliği adı 3. Ordu Müfettişliği olarak değiştirildi. (ATASE, İSH, K:21, G:26, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Şube: 1, No:3426).
[62] Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* I, 226.
[63] Sultan Vahideddin'in İttihatçı karşıtlığı ve "bulaşık" ifadesini kullanması için bkz. Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri* (Ankara: TTK Yayınları, 2004), 5.

akraba idi. Dahiliye ve harbiye nazırlarının müfettiş atamasında Sadrazama isim önermeleri ve atama sürecini başlatmaları göz önünde bulundurulduğunda Mustafa Kemal Paşa'nın yakınındaki iki ismin nazırlarla akraba olmasının büyük önemi bulunduğu görülmektedir. Nitekim müfettişlik ataması Mehmet Ali Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı önce Şakir Paşa ve daha sonra da Sadrazam Damat Ferit Paşa ile tanıştırmasından sonra gerçekleşmiştir.[64] Damat Ferit Paşa, müfettişliklerle ilgili konuyu Vükela Heyeti'nin 30 Nisan 1919 tarihli toplantısında gündeme getirdi.[65] Vükela Heyeti, mütareke hükümleri ile hükümete yüklenen asayiş ve sükunu sağlama sorumluluğunu yerine getirmek amacıyla, memleketin üç asayiş bölgesine ayrılmasına ve her bölgeye bir ordu müfettişi gönderilmesine karar verdi.[66] Osmanlı ordusunda müfettişlik teşkilatına geçilmesi kararının verildiği gün Sultan Vahideddin'in de kararı onaylamasıyla Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirildi.[67]

Harbiye Nazırı Şakir Paşa, 6 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya 9. Ordu Müfettişliğine tayin edildiği ve görev talimatnamesinin hazırlandığını bildirdi.[68] Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa'ya, müfettişlik mıntıkası dahilinde mülki ve askeri görev ve yetkilerini ihtiva eden talimatname verildi.[69] Harbiye Nezareti bu atamayı 8 Mayıs 1919 tarihinde kolordulara ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye dairelerine bildirildi.[70] 9. Ordu Müfettişliğinin resmiyet kazandığını öğrenen

---

[64] Mustafa Kemal Paşa'nın müfettiş olarak seçilme süreci ve nedenlerini inceleyen çalışmalar için bkz. Naşit Hakkı Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973), 31-42; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* I, 296-298; Hülya Özkan, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919- 16 Ekim 2020)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2004), 31-38.

[65] Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, 226-228; Nurettin Peker, *İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri (1918- 1923)* (İstanbul: Gün Basımevi, 1955), 25.

[66] HTVD, no. 1. (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1952), belge no:18a, 18b.

[67] BOA, DUİT, D: 158, G:73, 30 Nisan 1335: İrade-i Seniyye No: 678.

[68] BOA, DH-İ UM, D: 19-6, V: 1-70, 06.05.335: No: 2690.

[69] ATASE, İSH, K:14, G:66, 07.05.335; BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, 18 Mayıs 1335. 9. Ordu Müfettişliği'ne verilen mülki ve askeri olarak ifade edilen müşterek vazifeler şunlardır: 1- a) Müfettişlik mıntıkasında iç asayiş ve istikrarın temini ve istikrarsızlığın sebeplerinin tespiti. b) Mıntıkalarında mevcudiyetinden bahsedilen silah ve cephanenin bir an evvel toplatılarak uygun depolarda muhafaza altına alınması. c) Muhtelif Mahallerde bir takım şuraların mevcut olduğu ve bunların asker topladığı, gayrı resmi bir şekilde ordunun bunları himaye ettiği iddia edilmektedir. Bu tür şuralar mevcut olup ta asker topluyor, silah tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlar ise bunların kesin bir şekilde men edilmesi, bu kabil kurulmuş olan şuraların lağvı.

2- a) İki fırkalı olan 13. ve dört fırkalı olan 15. Kolordular 9. Ordu Müfettişliği emrine verilmiştir. Bu kolordular harekât ve asayiş hususunda doğrudan doğruya müfettişliğe, muamelatı cariye yani muamelatı zatiye, kuvve-i umumiye vesaire gibi hususlar da Harbiye Nezareti ile muhabere eder. Fırka veya mıntıka kumandanlığı veyahut bir hususi vazifeye tayin edilecek zabitanın tayin veya tebdilleri müfettişliğin muvafakati ile olur. b) 9. Ordu Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik Müstakil livalarını ihtiva eylemektedir. Müfettişliğin ifade edilen vazifeler hakkında vereceği talimat, yukarıda ifade edilen vilayetlerle mutasarrıflıklar tarafından doğrudan doğruya ifa edilecektir.

3- Müfettişlik hududuna mücavir vilayet ve Evliye-i Müstakile (Diyarbakır, Bitlis, Mamuretilaziz, Ankara ve Kastamonu) vilayetleri ile kolordu kumandanlıkları müfettişliğin vazifesi sırasında resen vaki olacak müracaatlarını dikkate alacaktır.

4- Müfettişliğin askeri konularda bağlı olduğu mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber diğer hususlarda üst makamlarla muhabere edebilecek ve bu muhabereden Harbiye Nezareti'ne de haber verilecektir. (ATASE, İSH, K:14, G:66, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi, Şube: 1, 07.05.335; BOA, *DH-İ UM,* D:19-6, V: 1-70, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Kalemi, 18 Mayıs 1335).

[70] HTVD, no. 1, belge no:6-7.

Mustafa Kemal Paşa, 12 Mayıs 1919'da, Sivas Vilayeti ve Canik Mutasarrıflığından bölgelerindeki eşkıyalık hareketleri hakkında bilgi toplamalarını istedi. Elde edecekleri bilgileri gizli bir şekilde 12. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey'e ulaştırmalarını isteyen Mustafa Kemal Paşa, bu bilgilerin Selahattin Bey tarafından Samsun'a geldiğinde kendisine ulaştırılacağını söyledi.[71] Böylece, Mustafa Kemal Paşa daha müfettişlik bölgesine gelmeden görev bölgesindeki durumu tespit etmek amacıyla mülki makamlara verdiği talimatlarla çalışmaya başladı.

Müfettişlik göreviyle ilgili talimatnameyi alan Mustafa Kemal Paşa, zaman kaybetmeden biran evvel Anadolu'ya geçerek görevine başlamak istiyordu. Bu düşünceden hareketle 16 Mayıs 1919'da Sultan Vahdettin'e veda ziyaretinde bulunan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün kurmay heyeti de yanında olmak üzere Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan hareket etti.[72] 18 Mayıs Pazar günü öğle vakti Sinop gelen Bandırma Vapuru, saat 20.00'ye kadar Sinop Limanı'nda kalır. Sinop'ta kalınan bu süre içerisinde şehrin ileri gelenleriyle bazı görüşmeler yapan Mustafa Kemal Paşa, Eczacı Vasil'in başında bulunduğu Pontus Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında bilgi alır. Konuşmalar sırasında Sinoplulara, müstakbel bir mukavemet için hazırlıklı olmaları hususunda uyarıcı sözler söyler.[73] Daha yolda bulunduğu sırada, bölgedeki Pontus çeteleri hakkında bilgi toplamaya ve yakın gelecekte başlayacak olan istiklal mücadelesi için halkı uyarmaya başlar.

19 Mayıs 1919 sabahı saat 08.00'de Samsun'a ulaşan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün vazifesine başladı.[74] Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey, aynı gün Dahiliye Nezareti'ne, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ulaştığını ve vakit geçirmeden görevine başladığını bildirdi.[75] Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı gün Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamuretilaziz, Diyarbakır vilayetleri, Erzincan Müstakil Mutasarrıflığı, 15. ve 20. kolordu kumandanlıklarından bölgelerindeki asayiş durumu hakkında bilgi istedi. Bir taraftan mülki makamlardan bölgelerindeki asayiş durumunu öğrenmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan da müfettişlik bölgesinin içinde bulunduğu vahim durum hakkında hükümete ve Harbiye Nezareti'ne, gerekli tedbirleri almaları konusunda sürekli uyarılarda bulundu. Samsun'da bulunan 200 İngiliz askerine ilaveten 17 Mayıs 1919'da 100 civarında yeni İngiliz askerinin ve harp malzemesinin getirildiğini tespit edince, 20 Mayıs 1919'da hükümete yeni bir uyarı yazısı gönderdi. Bu yazısında "mütareke hükümlerine aykırı ve bağımsızlığa zarar veren bu tür tecavüzlere karşı hükümetin gerekli tedbirleri almasını" istedi.[76]

---

71 BOA, DH. ŞFR, D: 99, 12 Mayıs 1335: Vesika: 137.
72 Ünsal Yavuz, *Atatürk, İmparatorluktan Milli Devlete* (Ankara: TTK. Yayınları, 1999), 45
73 M. Şakir Ülkütaşır, "Atatürk Samsun ve Havza'da." *Türk Kültürü*, no. 49. (Kasım 1966): 30-31; Nuri Yazıcı, *Milli Mücadelede Pontusçu Faaliyetler* (Ankara: A.Ü. Basımevi, 1989), 60-61.
74 *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, VII.
75 BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, 19 Mayıs 1335.
76 HTVD, no. 4 (Ankara: E. U. Basımevi, Haziran1953), belge no: 62, 68.

Mustafa Kemal Paşa 22 Mayıs'ta Sadarete çektiği telgrafta, Samsun bölgesindeki asayişsizliğin Rumların saldırganlıklarından kaynaklandığını, Rumların emellerinden vazgeçmeleri halinde asayişin hemen düzeleceğini söyledi. Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığını, Yunanlıların Osmanlı ülkesinin hiçbir yerinde hâkimiyet haklarının bulunmadığını, bundan dolayı da İzmir'in işgaline razı olunmayacağını beyan etti. Mustafa Kemal Paşa, Samsun havalisinde jandarmayı yerinde incelemek ve gerekli tedbirleri almak amacıyla karargâhını geçici olarak Havza'ya nakledeceğini bildirdi.[77] Gerekli tedbirlerin alınması için bir taraftan sürekli hükümetle irtibat halinde olan Mustafa Kemal Paşa bir taraftan da Anadolu'da bulunan güvendiği arkadaşlarıyla irtibata geçti. 21 Mayıs 1919 tarihinde 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'yla ülkenin içinde bulunduğu vahim durum hakkında konuştu.[78] 23 Mayıs'ta da Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya, "Samsun'a geldiğini ve kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğini, İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceği malumattan haberdar olmak istediğini" söyledi.[79]

Samsun'da şehrin ileri gelenleri ile görüşen Mustafa Kemal Paşa, konuştuğu herkese memleketin karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi anlatarak onları uyandırma çabası içine girdi. Aynı uyanışı ülkenin geneline yaygınlaştırmak için güvendiği mülki ve askeri amirlerden, bölgelerinde milli teşkilatlanma yapılması için girişimde bulunmalarını istedi.[80] Bir taraftan halkı uyandırmaya ve teşkilatlanarak mücadeleye teşvik eden Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan da müfettişlik mıntıkasında güvenilir ve Milli Mücadele taraftarı idarecileri göreve getirme çabası içine girdi. İstanbul'da bulunan ailesinin yanına gitmek için izin isteyen Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey'in yerine, güvendiği bir isim olan Eski Dahiliye Müsteşarı Hamit Bey'in atanmasını, 20 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezaretine ve Sadarete arz etti.[81] 24 Mayıs 1919'da Sadrazam Damat Ferit ve Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya, Hamit Bey'in Samsun Mutasarrıflığına tayin edildiği tebliğ edildi. 30 Mayıs 1919 tarihinde Hamit Bey, Samsun'a gelerek mutasarrıflık görevine başladı.[82] Hamit Bey'in Samsun Mutasarrıflığına başlaması ile Samsun'da mülki idareye Milli Mücadele taraftarı güvenilir bir şahsiyet getirilmiş oldu.

Asayişi tesisi için elde yeter miktar silahlı güç bulunmadığını gören Mustafa Kemal Paşa, 24 Mayıs'ta Erkân-ı Harbiye Riyasetine Canik Livası, Sivas Vilayeti, Amasya ve havalisindeki jandarma ve nizamiye kuvvetlerinin yeterli olmadığını, gerekli kuvvetin teminin sağlanmasını

---

[77] HTVD, no. 4, belge no: 72.
[78] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* I, (Sadeleştiren: Faruk Özerengin) (İstanbul: Emre Yayınları, 1993), 69; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1919-1922),* II (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1967), 21-22.
[79] Atatürk, *Nutuk*.I, 16-17.
[80] Paraşkev Paruşev, *Atatürk,* çev. Naime Yılmaer (İstanbul: Cem Yayınevi, 1981), 129.
[81] *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, 21-22
[82] BOA, DH. ŞFR, D: 99, 24 Mayıs 1335: V: 305, 319; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, 274.

istedi.[83] O günlerde Samsun şehri pek güvenli olmadığından, 24 Mayıs'ta daha güvenli olan Havza'ya gitmek üzere Samsun'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs'ta Havza'ya ulaştı. 26 Mayıs'ta kendisini ziyarete gelen Havza'nın ileri gelenlerine; "Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız." diyerek onlara ümit ve cesaret verici konuşmalar yaptı. Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Mayıs tarihli talebine, 28 Mayıs'ta Sadaretten verilen cevapta askerlerin silahlandırılması için jandarma maaşının artırılacağı bildirildi. Ayrıca, devletin ihtiyaç duyduğu jandarmaya kayıt ve istihdam hususunda mülkiye ve askeriyece gerekli tedbirlerin alınmasına Meclis-i Vükela'da karar verildiği ifade edildi.[84]

Müfettişliği bölgesinde bulunan Sivas Vilayetinde vali bulunmamasından duyduğu rahatsızlığı 26 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezareti'ne bildiren Mustafa Kemal Paşa'ya, 28 Mayıs'ta eski Kastamonu Valisi Reşit Paşa'nın tayin edildiği bilgisi verildi.[85] 28 Mayıs 1919'da İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgal edildiği haberini alan Mustafa Kemal Paşa, bütün vali, kumandan ve mutasarrıflara, yabancı devletler temsilciliklerine ve sadarete işgalleri protesto telgrafları çekilmesini isteyen -Havza Genelgesi- bir tebligat gönderdi. Verilen talimat üzerine, İstanbul ve Anadolu'nun değişik yörelerinde işgallere ve işgalcilere karşı toplantı, gösteri ve protesto mitingleri yapılmaya başlandı.[86] Yapılan toplantı, gösteri, miting gibi faaliyetler ülkenin karşı karşıya bulunduğu tehlikenin daha geniş kitlelerce anlaşılmasına, Türk milletinin uyanışına, mücadele ve direniş ruhunun ivme kazanmasına sebep olurken, bu işin arkasında Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğunu da açık etmiş oldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın geniş yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesinden kuşkulanan İngilizlerin Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne, daha 19 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne, 9. Ordu teşkilatı lağvedildiği halde ordu kıtaatına bir umumi müfettiş ve Erkân-ı Harbiye Heyetinin atanmasının sebebini sormuştu.[87] Harbiye Nezareti ise General Milne'yi teskin etmek için 24 Mayıs 1919'da, Müfettişliğin sorumluluk bölgesindeki silah, sürgü kolları ve kamaların hızlı bir şekilde sevkini sağlayacağını, bölgede asayişsizliğin ortadan kaldırılması için gayret edeceğini söylemişti. Havza Genelgesi'nden sonra yaşananlar, İtilaf Devletleri temsilcilerinin endişelerini iyiden iyiye artırdığından, Mustafa Kemal Paşa'nın derhal İstanbul'a getirtilmesi için hükümet üzerindeki baskının artmasına sebep oldu. 7 Haziran 1919'da İngiliz Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne, 8 Haziran'da ise İngiltere Fevkalade Komiseri Artur Calthrop, hükümetten Mustafa Kemal Paşa'yı derhal İstanbul'a çağırmasını istedi. Baskılar üzerine 8 Haziran

---

[83] HTVD, no. 4, belge no:71.
[84] BOA, DH. ŞFR, D: 99, 27 Mayıs 1335: V. No: 385; BOA, DH. ŞFR, D: 99, 29 Mayıs 1335: V. No: 387; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, 123.
[85] Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, 14; BOA, DH. ŞFR, D: 99, 28 Mayıs 1335: V. No: 375, 5744.
[86] Yücel Özkaya, "Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da." *Milli Mücadele Tarihi* (Makaleler), Haz. Berna Türkdoğan (Ankara: ATAM Yayınları, 2002): 148.
[87] HTVD, no. 1, belge no: 15.

1919 tarihinde Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya, derhal bir istimbotla İstanbul'a dönmesi emrini verdi.[88] İstanbul'a dönme emrini alan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Sultan Vahdettin'e çektiği telgrafta; "İngilizlerin emrinde olan kişilerin kendisini İstanbul'a çağırdığını, ancak kendisinin geri dönmeyeceğini, eğer mecbur kalırsa görevinden ayrılarak millet için milletle birlikte çalışmaya devam edeceğini" arz etti.[89]

Hariciye Nezareti, 9 Haziran 1919'da Dahiliye Nezareti'ne, Artur Calthrop'un kargaşalık çıkartan kişilerle Mustafa Kemal Paşa'nın ilişkisi olduğu gerekçesiyle memuriyetten azlini istendiğini söyledi. Aynı gün, Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezareti'ne, Meclis-i Vükela kararıyla Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine son verildiği bildirildi.[90] Bütün bu kargaşa ortamında hedefine ulaşmak için zaman kazanmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a dönmesini isteyen Harbiye Nazırına 11 Haziran'da, kömür ve benzin olmadığı için hareket edemediğini, davetin sebebinin izah edilmesini, ona göre harekete geçeceğini ihtiva eden bir cevap verdi.[91] İstanbul'a dönmesi yönünde baskıların iyice artması, Merzifon'da bulunan İngiliz müfrezesinin tutuklama ihtimalini de göz önünde bulunduran Mustafa Kemal Paşa, artık Havza'da da güvenlik içinde olamayacağını gördü.

Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi'den samimi ve sıcak bir davette gelince, 12 Haziran 1919'da Havza'dan hareketle Amasya'ya giden Mustafa Kemal Paşa ve heyeti, şehrin girişinde büyük bir halk topluluğu tarafından coşkulu bir şekilde karşılandı.[92] Karşılamadan sonra halkla birlikte yaya olarak hükümet binasına giden Mustafa Kemal Paşa, burada toplanan halka hitaben memleketin içinde bulunduğu acı durumu anlatan bir konuşma yaptı.[93] Halkı uyarma ve harekete geçirme faaliyetlerine aralıksız devam eden Mustafa Kemal Paşa, 13 Haziran Cuma günü Sultan Beyazıt Camii'nde kılınan cuma namazından sonra, bahçe kapısı üzerine çıkarak, avluyu dolduran otuz binden fazla Amasyalıya hitaben çok etkili bir konuşma yaptı. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk milletinin mukadderatı hakkındaki acı safahatı birer birer izah eden bir konuşmasından sonra sözü alan Abdurrahman Kâmil Efendi, duygusal ve etkili bir hitapta bulundu.[94] Burada gördüğü manzara Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluşa olan inancını pekiştirmiş oldu.

---

88 ATASE, İSH, K: 14, G: 98, 24.05.1335: Şube: 1, No: 3014; HTVD, no. 1, belge no: 16, 19; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* I, 310.
89 İrade-i Milliye, 14 Eylül 1335, 4.
90 BOA, DH. KMS, D: 53-1, G: 43, B: 2, 9 Haziran 1335: No:16208-574.
91 HTVD, no. 1, belge no: 20.
92 Şerafettin Zeyrek, "Amasya Mülâkatı." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 5, no. 14 (Ankara: 1989): 467; Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları* (1899-16 Mayıs 1919) (Ankara: Kırmızı Beyaz Yayınları, 2004), 283; Sina Akşin, "Amasya Toplantısı ve Amasya Kararlarının Mahiyeti." *I. Milli Mücadele'de Amasya Sempozyumu* 20-22 Mayıs 1986 Amasya (Samsun: Eser Matbaası, 1986), 31.
93 Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılar* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997), 27-28.
94 Abdurrahman Kâmil Efendi konuşmasında, "…Mademki milletimizin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklâli tehlikeye düşmüştür, artık başımızdaki bu hükümetten bir iyilik ummak bence abestir. Şu andan itibaren padişah olsun, isim ve unvanı ne olursa olsun hiçbir şahsın ve makamın hikmet-i mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halâs, halkımızın doğrudan doğruya hâkimiyetini eline alması ve iradesini kullanmasıdır. Binaenaleyh işte size "Hazret-i Ömer gibi bir Başbuğ" diye Mustafa Kemal Paşayı gösterir. …Mustafa Kemal Paşa'ya yönelerek: -Muhterem Paşa Hazretleri; Şu

Teşkilatlanmanın önemini bilen Mustafa Kemal Paşa'nın tavsiyesi üzerine, 14 Haziran 1919'da Atik-i Ali Mektebi'nde bir araya gelen Amasyalılar, Mustafa Kemal Paşa'nın da hazır bulunduğu toplantıda Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin adını Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti olarak değiştirdiler. Cemiyetin başkanlığına çoğunluğun isteğiyle Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi seçildi.[95] Amasya'daki gelişmelerden çok memnun olan Mustafa Kemal Paşa, daha önce planlanan ancak ertelenen İzmir'in işgalini protesto mitinginin yapılmasını istedi. Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, tarafından 20 Haziran 1919 Cuma günü toplu olarak kılınan Cuma namazından sonra, yaklaşık 30 bin kişinin katıldığı bir miting düzenlendi. Amasyalıların "Ya İstiklal, Ya Ölüm" sloganları attığı mitinde, Mustafa Kemal Paşa ve Vaiz Abdurrahman Kamil Efendi'nin konuşmaları halk üzerinde büyük etki oluşturdu.[96] Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti tarafından İstanbul Hükümeti'ne, "Biz Amasyalılar, Mustafa Kemal'in etrafında toplanarak vatanımızı, hürriyetimizi, istiklalimizi kurtarmaya yemin ettik" diye bir de telgraf çekildi.[97] Bütün bunlar, istiklal ateşinin Amasya'da yakıldığının ve ışığının dalga dalga bütün Anadolu'yu aydınlatacağının işaretleriydi.

Mustafa Kemal Paşa daha Havza'da bulunduğu sırada, 10 Haziran 1919'da Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'yı ve Rauf Bey'i Amasya'ya davet etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı davete icabet eden Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey 19 Haziran'da Amasya'ya geldi. Amasya'da bir araya gelen Rauf Bey, Ali Fuat ve Mustafa Kemal paşalar, memleketin içinde bulunduğu kötü durumdan çıkış yollarına dair önemli kararlar aldılar.[98] Alınan kararlar, 21 Haziran'da Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa ile Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın onayına sunuldu. Onayların alınmasından sonra 21/22 Haziran 1919'da tarihe Amasya Genelgesi olarak geçecek olan tamim kabul edildi. Tamim Anadolu'daki bütün sivil ve askeri makamlara şifreli olarak, İstanbul'da bulunan bazı kişilere bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı bir mektupla birlikte gönderildi.[99] Milli Mücadelenin manifestosu niteliğinde olan Amasya Tamimi ile mücadelenin başladığı, bu mücadelenin amaç, yöntem ve gerekçesi açıkça ilan edilmiş oldu.

---

görmüş olduğunuz Türk evlatlarının heyet-i umumîyesi başta ben olmak şartıyla şu andan itibaren size biat etmiş bulunmaktayız. Vatan ve milletimizin refah yolunu buluncaya kadar sizlerle el birliği yapacaklarına söz veriyoruz." diye hitabelerine son verir (Mevhibe Savaş, "Mustafa Kemal-Amasya ve İki Din Adamı." Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi* 5, no. 19, (Ankara:. 1997): 319).

[95] Erdal Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000), 56; Serap Taşdemir, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğum Belgesi: Amasya Tamimi." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 11, no. 63 (Ankara: 2005): 1076-1077.

[96] Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, 100; Hüseyin Menç, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya Portreler-Belgeler* (Ankara: Yeşilırmak Kitabevi, 1992), 139.

[97] Ahmet Demiray, "Mustafa Kemal ve Amasya." *Yeni Tanin*, (22 Haziran 1981): 1-5.

[98] Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* 88; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, 44; Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, 100.

[99] Erik J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* çev. Nüzhet Salihoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 224; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* II (İstanbul: MEB Yayınları, 1991), 10-11.

Halkı harekete geçirme, direnişi örgütleme mücadelesi verildiği günlerde, bütün girişimlerine rağmen Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a getiremeyen hükümet, 21 Haziran'da yeni bir girişimde bulundu. Harbiye Nezareti 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın yerine 3. Ordu Müfettişliği'ne vekâleten tayin etmeyi teklif etti. Kazım Karabekir Paşa 22 Haziran'da bu teklife, 15. Kolordu'ya vekalet edecek kimsenin bulunmadığını ve ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlikten alınmasının tehlikeli olacağını söyleyerek ret cevabı verdi.[100] Meclis-i Vükela, İstanbul'a davet edilmesine rağmen davete icabet etmediği, hatta ahaliyi hükümete karşı tahrike teşebbüs ettiği ideasıyla, 23 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliğinden azline karar verdi.[101] Ancak, azil hakkında Padişah kararının hemen çıkmaması Mustafa Kemal Paşa'ya zaman kazandırdı.[102] Mustafa Kemal Paşa, bu tür faaliyetleri milli mevcudiyet aleyhinde bulunan zihniyetin olumsuz propagandaları olarak nitelendirdi.

15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın davetine icabet etmek üzere 26 Haziran'da Amasya'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaştı.[103] 8 Temmuz 1919'da Meclis-i Mahsus, Mustafa Kemal'in faaliyetlerinin çok daha tehlikeli hadiseler doğuracağını ifade ederek, ordu müfettişliğinden azli hakkında iradenin bir an evvel çıkmasını istedi. Meclisin talebi üzerine aynı gün, Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliğinden azledildiği, askerlik ve kıta görevinden alındığına dair Padişah kararı çıktı. 8 Temmuz 1919'da Müfettişlik görevinden azledilen Mustafa Kemal Paşa, aynı gün kendisi de askerlik mesleğinden istifa etti.[104] 20 Temmuz 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Kazım Karabekir Paşa'ya, 15. Kolordu Kumandanlığı üzerinde kalmak kaydıyla 3. Ordu Müfettişliği'ne vekâleten atandığı tebliğ edildi. Nezaretin bu kararını Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile görüşen Kazım Karabekir Paşa, onların oluru ile 3. Ordu Müfettişliği görevini kabul etti.[105] Karabekir Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliğine vekâleten tayin edildiği, görevi Erzurum'dan yürüteceği Harbiye Nezaretince, ordu müfettişlikleri ve kolordu kumandanlıklarına bildirildi.[106]

Hükümet, 3. Ordu Müfettişliği görevinden alınmasından sonra da Mustafa Kemal Paşa'yı takibe devam etti. Mustafa Kemal Paşa'nın nerede bulunduğu ve ne işlerle alakadar olduğunu öğrenmek için sürekli vilayetlere telgraflar çekildi.[107] Mustafa Kemal ve Rauf beylerin faaliyetlerini

100 HTVD, no. 2, belge no: 25; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 91; HTVD, no. 3, (Ankara: E.U. Basımevi, Mart 1953), belge no: 41.
101 BOA, MV, D: 216, G: 54, B: 1, 23 Haziran 1335: No.317.
102 Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* II, 17-19.
103 HTVD, no: 6, (Ankara: E.U. Basımevi, Aralık 1953), belge no: 114; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 90-102.
104 BOA, DUİT, D: 163, G: 31, B: 5, 8 Temmuz 1335: No: 214; BOA, DUİT, D: 163, G: 31, B: 5, İrade-i Seniyye, 8 Temmuz 1335; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* I, 469.
105 ATASE, İSH, K: 24, G: 95, Harbiye Nezareti, Şube: 1, Kısım: 1, No: 1/4292, 20 Temmuz 335; Arşiv belgelerinde tayin tarihi 20 Temmuz olmasına rağmen Kazım Karabekir Paşa, 3. Ordu Müfettişliği'ne tayin olunduğu emrini 22 Temmuz'da aldığını ifade etmektedir. (Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 116).
106 ATASE, İSH, K: 24, G: 95AA, Harbiye Nezareti, Şube:1, Kısım:1, No: 1/4285, 20 Temmuz 335.
107 BOA, DH. ŞFR, D: 101, V. No: 19-106, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus No: 7037, 19 Temmuz 335.

takip eden hükümet, kendi kararları aleyhine muhalif harekette bulundukları, halkı tahrike devam ettikleri gerekçesiyle, 22 Temmuz'da Meclis-i Vükela'da tutuklanarak İstanbul'a getirilmeleri yönünde karar aldı.[108] Bu karar, 30 Temmuz'da Dahiliye Nezareti'nce bütün vilayet ve mutasarrıflıklara bildirildi.[109] Harbiye Nezareti'nden Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya da aynı emir verildi.[110] Harbiye Nezareti'nin emrini "sersemce bir emir" olarak nitelendiren Kazım Karabekir Paşa, 1 Ağustos 1919'da verdiği cevapta; Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in hal ve hareketlerinde vatan ve millet aleyhine, mevcut kanunlara muhalif sayılabilecek hiçbir hal ve hareket görmediğini ifade etti. "Her iki şahsiyetin de millet ve memleketin sadet ve selametiyle alakadar vatansever kişiler olduklarını" söyleyen Kazım Karabekir Paşa, Kolordunun da bu şahısların tutuklanıp gönderilmesi konusunda destek vermeyeceğini bildirdi.[111]

Bir türlü istediklerini elde edemeyen işgalci güçler, müfettişliklerin kaldırılmasını istedi. Yüksek Komiser Calthorpe'nin müfettişliklerin kaldırılması yönündeki taleplerinin, Hariciye Nezareti tarafından 3 Temmuz'da Sadarete arz edilmesi ile resmi süreç başlamış oldu.[112] 29 Temmuz 1919'da yapılan Meclis-i Vükela toplantısında, ordu müfettişliklerine talimatname ile verilmiş olan yetkilerin kaldırılmasına, müfettişliklerin ordu kumandanlıklarına dönüştürülmesine karar verildi.[113] 14 Ağustos 1919'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'den 1. ve 2. Ordu Müfettişliği ile 13. Kolordu Kumandanlığına, Meclis-i Vükela kararıyla müfettişlik ve kolorduların mülki görev ve yetkilerin kaldırıldığı, bundan böyle müfettişlik ve kolorduların vazifesinin sadece askeri hususları ihtiva ettiği tebliğ edildi.[114] Kolordulara tebligatın yapıldığı 14 Ağustos 1919'da ordu müfettişliği uygulamasına tamamen son verilmesi kararı alındı. Kararın alınmasından iki gün sonra, 16 Ağustos 1919 tarihinde ordu müfettişliklerinin lağvedildiğine dair irade-i seniyye çıktı.[115] Müfettişlik uygulamasına son verilmesini millî faaliyetlerin önüne geçilmesi için yeterli görmeyen hükümet, milli faaliyetlerde liderlik eden komutanların yer aldığı 3. Ordu Komutanlığı'nı tamamen ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu karar doğrultusunda 18 Ağustos 1919'da 3. Ordu Kumandanlığının lağvedilmesine dair Padişah iradesi çıktı.[116]

---

[108] BOA, MV, D: 216, G: 95, B: 1, Meclis-i Vükela Kararı, Sıra No: 358, 29 Temmuz 335.
[109] *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 62-63.
[110] ATASE, İSH, K: 24, G: 101, Harbiye Nezareti Merkez Dairesi No: 2733, 30 Temmuz 1335.
[111] ATASE, İSH, K:24, G:101, Harbiye Nezaretine, Erzurum, 1 Ağustos 1335, 1-2; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 132.
[112] *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922),* 33-35.
[113] BOA, MV, D: 216, G: 96, B: 1, Meclis-i Vükela Kararı, No: 359, 29 Temmuz 335; ATASE, İSH, K: 24, G: 100, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti, Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Hususi No: 499, 29 Temmuz 335.
[114] ATASE, İSH, K: 24, G: 109, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Şube: 1, No: 4820, 14.08.335.
[115] BOA, DUİT, D: 59, G: 27, B: 2, Harbiye Nezareti, Nezaret Şubesi Kalem-i Mahsus, No: 107, 14 Ağustos 335; ATASE, İSH, D: 24, G: 110AF, Babıâli'ce Yazılan Tezkere Müsveddesi, 14 Ağustos 335; ATASE, İSH, K: 24, G:110AB, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mühimme Kalemi, No: 1165, 16 Ağustos 1335.
[116] ATASE, İSH, K: 24, G: 110, Harbiye Nezareti, Nezaret Şubesi Kalem-i Mahsus, No: 1179, 18 Ağustos 335; HTVD, no. 3, belge no: 60.

Sonuç

Çalışmanın temel problematiği mütareke dönemi müfettişlerinin faaliyetleri çerçevesinde Anadolu'da ortaya Milli Mücadele'nin nasıl şekillendiğini, müfettişlerin milli teşkilatlanmaya nasıl baktıkları ve ne derecede işgal karşıtı hareketleri desteklediklerini ortaya koyabilmekti. Elde edilen sonuçlar şu değerlendirilebilir.

30 Nisan 1919 tarihinde uygulamaya geçirilen ordu müfettişlikleri aynı yetkilerle donatılmıştır. 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın diğer müfettişlerden fazla yetkilerinin bulunduğunu belirtmek mümkün değildir. Her üç müfettiş de kendi görev alanlarında hem askeri hem de idari görevlilere emir verme yetkisine sahipti.

1.Ordu müfettişi Feviz Paşa müfettişliğin merkezi olan İstanbul'da bulunduğu için hiçbir faaliyette bulunmamış veya bulunamamıştır. Dolayısıyla oluşturulan bu müfettişlik sadece kağıt üzerinde kalmıştır.

2.Ordu Müfettişi Cemal Paşa, görev merkezi olan Konya'ya mayıs ayı başında ulaşmış ve bölgesel direniş örgütlerinin ortaya çıkması için halkı desteklemiştir. Ancak temmuz ayı başında İstanbul'a dönmesiyle görev alanındaki faaliyetleri ancak iki ay ile sınırlı kalmıştır. Milli Mücadelenin başladığı ve organize olduğu dönemlerde Anadolu'da bulunmamış, 2. Ordu Müfettişliği de Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ve müfettişlik görevinden alınmasıyla etkisiz bir konuma düşmüştür.

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ise diğer iki müfettişten farklı hareket ederek Anadolu'da kalmayı ve milli direnişi harekete geçirmeyi, organize etmeyi ve işgale karşı büyük bir mücadele başlatmayı esas alan program dahilinde faaliyetlerini devam ettirmiştir. Onun Amasya Genelgesi ile ortaya koyduğu program Milli Mücadele'nin şekillenmesini sağlamıştır.

2. ve 3. Ordu müfettişlerinin faaliyetlerinden rahatsız olan İtilaf Devletleri müfettişlerin İstanbul'a çağrılması doğrultusunda hükümete baskı yapmışlardır. Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın da 8 Temmuz 1919 tarihinde görevinden alınmasıyla müfettişlikler etkisiz hale getirildi. Yine İtilaf Devletlerinin müfettişliklerin kalıdırılmasını istemeleri üzerine hükümet 14 Ağustos 1919 tarihli toplantısında 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişliklerinin kaldırılmasına karar verdi. Bu karar 16 Ağustos 1919'da Sultan Vahideddin tarafından onaylandı. Böylece müfettişlik uygulaması tamamen sonlandırıldı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

1. Askeri Tarih Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Birinci Dünya Harbi (BDH), K: 1482, D: 72, F: 135-001.

İstiklal Harbi (İSH), D: 24, G: 110AF; G: 110AG; G:110AB, No: 1165.

İSH, K: 14, G:66; G: 98, No: 3014

İSH, K:17, G: 89, 89A, No: 21

İSH, K: 21, G: 26, No:3426

İSH, K: 24, G: 95, No: 1/4292; G: 95AA, No: 1/4285; G: 100, No: 499; G: 101, No: 2733; G: 108, No: 4821; G: 109, No: 4820; G:109AB; 109AC; G: 110, No: 1179; G:110AH, 16 Ağustos 335.

İSH, K:25, G:111, 22.07. 335.

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA,

Dahiliye İdari (DH. İD), D: 158/2, No: 6346; No: 2779.

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS) D: 53-1, G: 43, B: 2, No:16208-574.

DH. KMS, D:55-1, G:10, B: 2.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH, ŞFR), D: 93, V: 174, No: 13714

DH. ŞFR, D: 99, V. No: 137; V. No: 305, 319; V. No: 385; V. No: 375; V. No: 387.

DH. ŞFR, D: 101, No: 19-106, No: 7037.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umûmîye (DH-İ UM), D: 19-6, V: 1-70.

DH-İ UM, D: 22-3, V: 64, No: 343173, Hususi No: 761; No: 19423; No: 3427; No: 78346; No: 116/1.

Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT), D: 59, G: 27, B: 2, No: 107.

DUİT, D: 158, G:73, No: 678.

DUİT, D:159, G: 8, B: 2, No: 1053.

DUİT, D: 163, G: 31, B: 5, No: 214.

İrade Askeriye, (İ. AS), D: 83, G:1327, No: 35.

İ. AS, D: 84, G:1327, No:23.

Meclis-i Vükelâ, (MV), D: 216, G: 54, B: 1, No.317; G: 95, B: 1, No: 358; G: 96, B: 1, No: 359.

Yayınlanmış Belgeler ve Gazeteler

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922). Proje Yöneticisi: Yusuf Sarınay.) Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.

Düstur, Tertib-i Sani 5 (1 Teşrinisani 1328-31 Teşrinievvel 1329), Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1332.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD) no. 1. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1952.

………, no. 3. Ankara: E.U. Basımevi, Mart 1953.

………, no. 4. Ankara: E. U. Basımevi, Haziran1953.

………, no. 6. Ankara: E.U. Basımevi, Aralık 1953.

………, no. 27. Ankara: E. U. Basımevi, Mart-1959.

………, no. 36. Ankara: EU Basımevi, 1961.

………, no. 39. Ankara: EU Basımevi, 1962.

İrade-i Milliye, 14 Eylül 1335/1919.

Takvim-i Vekayii, (TV). 20 Haziran 1329; 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918); 26 Kanunıevvel 1334 (26 Kasım 1919); 15 Mayıs 1335/1919; 28 Temmuz 1335/1919.

Kitap ve Makaleler

Akşin, Sina. "Amasya Toplantısı ve Amasya Kararlarının Mahiyeti." *I. Milli Mücadele'de Amasya Sempozyumu 20-22 Mayıs 1986* (Samsun: Eser Matbaası, 1986): 30-35.

………, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* I. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

Arıburnu, Kemal. *Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılar.* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.

Atatürk, M. Kemal. *Nutuk* I-III. İstanbul: MEB. Yayınları, 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam (1919-1922),* II. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1967.

Aydoğan, Erdal. *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal.* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Balcı. Ramazan. "Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı Islahiyye Layihası'nın Kosova'da Uygulanması." *Türkiyat Mecmuası,* no. 22 (Güz 2012): 1-37.

Başak, Tolga. *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918).* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

Bayar, Celal. *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş* I. İstanbul: Sabah Yayınları, 1997.

………, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş* VII. İstanbul: Sabah Yayınları, 1997.

Bayraktar, Kaya. "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)." *Bilig*, no. 69 (Bahar 2014): 1-28.

Bayur, Hikmet. *Türk İnkılâbı Tarihi* I, Kısım: 2. Ankara: TTK Yayınları, 1991.

Bıyıkoğlu, Tevfik. *Atatürk Anadolu'da* I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1959.

Borak, Sadi. *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919).* Ankara: Kırmızı Beyaz Yayınları, 2004.

Cebesoy, Ali Fuat. *Milli Mücadele Hatıraları* I. İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953.

Hürriyet Gazetesi, (17 Nisan 1975). "Çakmak, Fevzi."

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* IV. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Demiray, Ahmet. "Mustafa Kemal ve Amasya." *Yeni Tanin* (22 Haziran 1981): 1-5.

Devlet-i Aliye-i Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnamesi. İstanbul: Matbaa-i Askeriyye, 1326.

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarihi Metinleri* I. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK. Basımevi, 1953.

Gök, Dursun. "Mersinli Cemal Paşa."*Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12, no. 34 (Mart 1996): 125-149.

Gök, Hayrullah. *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950).* Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, Genel Kurmay Basım Evi, 1997.

Jaeschke, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri.* çev. Cemal Köprülü. Ankara: TTK. Basımevi, 1991.

Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*, I. Sadeleştiren: Faruk Özerengin. İstanbul: Emre Yayınları, 1993.

Karaca, Ali. *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899).* Yayına Hazırlayan: Muhittin Salih Eren. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Karaca, Taha Niyazi. *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri.* Ankara: TTK Yayınları, 2004.

Menç, Hüseyin. *Milli Mücadele Yıllarında Amasya Portreler-Belgeler.* Ankara: Yeşilırmak Kitabevi, 1992.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II. İstanbul: T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2013.

Özkan, Hülya. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919- 16 Ekim 2020).* Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2004.

Özkaya, Yücel. "Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da." *Milli Mücadele Tarihi (Makaleler),* 137-170. Hazırlayan: Berna Türkdoğan. Ankara: ATAM Yayınları, 2002.

Öztuna, Yılmaz. *II. Abdülhamîd Zamânı ve Şahsiyeti*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2008.

Paruşev, Paraşkev. *Atatürk*. çev. Naime Yılmaer. İstanbul: Cem Yayınevi, 1981.

Peker, Nurettin. *İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri (1918- 1923),* İstanbul: Gün Basımevi, 1955.

Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* I. Ankara: TTK. Basımevi, 1993.

Savaş, Mevhibe. "Mustafa Kemal-Amasya ve İki Din Adamı." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi* 5, no. 19 (Ankara: 1997): 315-323.

Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* 1. İstanbul: MEB. Yayınları, 1991.

………, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* II. İstanbul: MEB Yayınları, 1991.

Taşdemir, Serap. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğum Belgesi: Amasya Tamimi." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 11, no. 63 (Ankara: 2005): 1076-1077.

Türkmen, Zekeriya. *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920).* Ankara: TTK. Yayınları, 2001.

Uluğ, Naşit Hakkı. *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973.

Ülkütaşır, M. Şakir. "Atatürk Samsun ve Havza'da." *Türk Kültürü*, no. 49 (Kasım 1966): 30-32.

Yalçın, E. Semih & Salim Koca. *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi*. Ankara: Berikan Yayınları, 2005.

Yavuz, Ünsal. *Atatürk, İmparatorluktan Milli Devlete*. Ankara: TTK. Yayınları, 1999.

Yazıcı, Nuri. *Milli Mücadelede Pontusçu Faaliyetler*. Ankara: A.Ü. Basımevi, 1989.

Yılmaz, Veli. *Fevzi Çakmak*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2006.

Zeyrek, Şerafettin. "Amasya Mülâkatı." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 5, no. 14 (Ankara: 1989): 467-477.

Zürcher, Erik J. *Milli Mücadelede İttihatçılık*. çev. Nüzhet Salihoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.